

IRODALMI SZEMLE.

Husserl S. a bécsi városi templom alapításának 80. évfordulója alkalmából a következő iratot tette közzé: »Gründungsgeschichte des Stadttempels der isr. Kultusgemeinde Wien. Mit einer Einleitung: Die zeitgeschichtlichen allgemeinen Verhältnisse der Wiener Juden. Mit einer Innenansicht des Stadttempels und 14 Portraits« (*Wien-Leipzig*, 1906). H. nagy részletességgel tárgyalja az ügyeket. Érdekes a bevezető rész, amely rikítóan mutatja a világi hatóságok kicsinyességét. A zsidók a Napoleon elleni háborukhoz nemcsak pénzt, hanem katonákat is adtak. Mindez nem használt semmit a csakhamar bekövetkezett reakziós korszakban. A »tolerált családok« száma meg volt határozva és a tolerált apák fiai és leányai nem házasodhattak. A zsidókat egyébkép is vexálta a bürokrácia. Még olvasni is kellemetlen.

*

Ugyancsak a zsidók jogi helyzetével 1820-tól fogva foglalkozik *Katz L.* irata: »Die rechtliche Stellung der Israeliten nach dem Staatskirchenrecht des Grossherzogtums Hessen« (*Giessen*, 1906). Tisztán jogi dolgozat, de mint ilyen történelmi adalékokat is szolgáltat, minthogy a zsidók jogi, helyesebben jogtalan helyzete történelmük alapja. A hesseni zsidók jótevője II. József császár volt, mint általában a német zsidóké. Az ő türelmi pátensével (1781) kezdődik az emancipáció, amely nagyjában 1848-ban be volt fejezve. K. a községi élettel összefüggő összes ügyekről referál. A fődolog természetesen az adó volt. A rabbikról külön szakasz szól. Megtudjuk belőle, hogy a hesseni nagyhercezség jelenlegi összes rabbijai érettségi vizsgát tettek. A rabbit a község választja, de a kormány nevezi ki és fizetését valamennyi egy közös pénztárból kapja. Idézzük még a következő pontot: »Auf den verschiedenartigsten Gebieten des Rechtslebens genießt der Rabbiner eine bevorrechtigte Stellung. So namentlich im Zivilprozess und im Strafrecht« (57. lap). Az elbocsátás joga tisztán a kormányt illeti meg.

*

Dr. Lövy F. munkatársunk Pécsi Simon erdélyi kancellárról, a szombatos-szekta alapítójáról, »Egy vallásalapító

főúr« czímen érdekes előadást tartott, amely »Az Erdélyi Múzeum-Egyesület első vándorgyűlésének Emlékkönyvé«-ben az imént jelent meg. Pécsi annyira beleélte magát a zsidóirodalomba, hogy egyik hadi parancsát egy Pirké Abóthból vett mondással kezdi. L. sok új adatra bukkant. Pécsi irodalmi munkásságának jelentékeny töredékei léteznek még: Bibliafordítás stb. Reméljük, hogy L. a megkezdett úton tovább fog haladni.

*

Mózes öt könyvének törvényei különféle nevekkél jelöltek, ami már a régieket is sokat foglalkoztatta. Most *Gordon A.* nyugalmazott orosz rabbi Berlinben külön könyvet adott ki erről a tárgyról: »Die Bezeichnungen der pentateuchischen Gesetze« (*Frankfurt a. M.* 1906). Ez a 187 lapra terjedő irat — szerző jelentése szerint — csupán bevezető publikáció a pentateuchus törvényei terén hosszú évek óta tett tanulmányai köréből. Három szakaszra oszlik. Az első a תורה és משפטים, a második a תורה és מצוה, a harmadik חקים és משפטים jelöléseknek van szánva. Közbe természetesen sok mindenféléről van szó. Szerző úgy a hagyomány, mint a modern exegéták nézeteit idézi és bírálja.

*

Auerbach M. »Wörterbuch zur Mechilta des R. Ismael (Buchstabe א) nebst Einleitung« (Berlin, 1906) című irata (114 lap) hasznos dolgozat. A szótári részt terjedelmes bevezetés előzi meg, melynek főtartalma a következő 8 összeállítás, melynek címeit eredetiben idézzük:

I. Bh. Wörter in bh. Bedeutung, die hinsichtlich ihres Geschlechtes und ihrer Zahl vom bh. Gebrauche abweichen. — II. Bh. Wörter in nicht bh. Bedeutung. — III. Bh. Verba in Conjugationen, in denen sie im Bh. sich nicht finden. — IV. Verba, deren Stämme im Bh. nur in Nominibus vorkommen. — V. Nicht bh. Nomina aus bh. Stämmen in bh. Bildungen. — VI. Nomina, deren Stämme zwar auch im Bh. nachzuweisen sind, deren äussere Form oder deren unhebräische Bildung aber den aramäischen Einfluss verrät. — VII. Wörter, deren Stämme nicht im Bh., wohl aber in aram. Nachbar-dialekten vorkommen. — VIII. Wörter, deren Stämme sich

weder im Bh. noch in aram. Nachbardialekten mit Sicherheit nachweisen lassen.

Auerbach módszeresen dolgozott és becses adalékot nyújt a tannaitikus héberség szótárához. Az egész szótár valószínűleg nem fog megjelenni, mert szerző arról értesít bennünket, hogy egy misnaszótár van készülöben és lehetséges, hogy az általa gyűjtött anyag ebben a szótárban fog felhasználtatni. Kivánatos volna az, hogy nem pusztán a misna, hanem az egész tannaitikus irodalom héber szókincse dolgoztassék fel. A nyomás korrekt. Felötlött: 41. l. מֵאֲרִיִּין, hol a dágés nincs helyén; u. o. בֵּין קִיִּימָא, e helyett קִיִּימָא (az előbbi aram fordítása); 61. l. ותומים hiányzik a memben a dágés, ellenben 81. l. אלכסדריא a kafban felesleges. בור tudatlan (43. l.) valószínűleg בוער-ból ered. באמת אמרו (85. lap, 1. sor) az aram בקושטא fordítása, a targum אבל nyomatékokat jelző szót néhányszor így fordítja. Hasonló héber נא = aram בעי = újhéber אין נא אלא לשון בקשה, amint a midras is mondja.

*

Dr. Weisz M. fáradságos munkát végzett, midőn ismerette bold. Kaufmann Dávid hátrahagyott könyvtárát a következő műben: *Katalog der Handschriften und Bücher in der Bibliothek des Professors Dr. David Kaufmann s. A.* (Frankfurt a. M. 1906). Az előszó szerint a könyvtár tartalma 594 kézirat, 1092 héber nyomtatvány, körülbelül 575 judaica, 29 spanyol judaica, 285 kötet folyóirat s hasonló; 127 orientalia és 157 különféle tárgyú mű. A könyvtár törzsét a Marco Mortara könyvtára alkotja, melyet Kaufmann 1895-ben Mantuában szerzett meg. Az illuminált kéziratok a paduai Trieste-féle könyvgyűjteményből származnak. Könyvtártörténeti szempontból megemlítjük, hogy az Egyenlőségben hivatott részről közzétett nyilatkozat szerint a Mortara-féle könyvtár nyomtatványainak egy része nem lett a Kaufmann-könyvtárba bekebelezve. A katalógus helyesen a kéziratok leírására vetette a fősúlyt, melyeket 18 (nem 17, mint a 183. lapon áll) csoportban mutat be. A tartalomról külön index tájékoztat, amely, sajnos, nem teljes. Részletes bírálatot adunk a *Revue des Études Juives* legújabb füzetében. Reméljük, hogy a katalógus eléri szerzője által kitűzött célját, hogy különösen a kéziratok kihasználását lehetővé tegye. Hogy ez teljes mértékben

elérhető legyen, kívánatos, hogy a »Katalog«-ban még fel nem sorolt kéziratokat is ismertessék, amely célra folyóiratunkat szívesen rendelkezésre bocsátjuk.

*

Hess Mózes (1812—1875), kiváló szoczialista író, cionista körökben »Rom und Jerusalem« cz. könyve által népszerűvé vált és e művét újból kiadták. De e főmunkáján kívül még kisebb e körbe vágó dolgozatok is őrzik emlékét, melyek francziául és németül láttak napvilágot. Ezeket most összegyűjtötte és a francziákat is németül kiadta *Zlocisti Th.* a következő cz. kötetben: »Moses Hess Jüdische Schriften« (*Berlin* 1905). A bevezetés 171 negyedréti lapon Hess életrajzát tartalmazza, amely azt mutatja, hogy H. inkább a szocziálistaké, mint a zsidóké. Nem resteljük bevallani, hogy a bőbeszédű biográfia úntatott bennünket és hogy H. életfolyása nem zsidó hősé, amilyennek a cionista szerző utólag felfujja. Egyúttal azt is látjuk, hogy Geiger és Philipson voltak az első »Protest-Rabbiner«-ek. Összesen 17 dolgozat van a szóban forgó kötetben, melyek 127 lapot — tehát az életrajz terjedelmének csupán kétharmadát — töltenek meg. Mindenesetre érdekes dolgozatok és több közülük ma is aktuális.

*

Egy évtized előtt Madabában (bibliai Médba) egy keresztény templomban felfedeztek egy mozaikot, amely a szent föld térképét ábrázolja. Nagy érdeklődést keltett és egész irodalom keletkezett róla. A legrégebb térkép, amely reánk maradt és minden valószínűség szerint az 520—550. évekből való. Erre az időre teszi *Jacobi A.* iratában: »Das geographische Mosaik von Madaba. Die älteste Karte des Heiligen Landes. Mit einem Plan der Karte und 4 Abbildungen« (*Leipzig* 1905). A mozaikból sok elpusztult, mert a görögkeleti templom újjáépítésénél barbár módon bántak vele: az egyik oszlop a térkép kellő közepén áll.

J. bevezetésül összeállítja az eddig ismeretes syriai és palesztinai mozaikokat (1—25). A mozaikok városa éppen Madaba moabita város. E közben sok mindenféléről beszél és utal (20. l.) egy héber mozaikra Kefr Kenna-ból, egy bizonyos József Ex-voto-jára, amely talán Julian Apostata korából származik (Clermont-Ganneau, *Rec. d'arch. or.* 345; *Pal. Expl.*

Fund 1901, 251 és 374). A 24. lapon Jacoby említ egy görög feliratot, amely a talmudra emlékeztet. Ugyanis ez áll benne: »Istennek, ki az eget és földet teremtette, adj életet Anastasiusnak stb.« Ez emlékeztet erre a mondásra: **הַאוֹמֵר** **וְלִצְדָקָה בְּשִׁבִיל שִׁחִיָּה בְּנֵי סַלַע** (Bába B. 10 b), ahol arról is van szó, hogy a pogányoknál is szokásban van az ilyen ex-voto. A katakombákban levő képek exorcistikus célzatúak (27. lap). Lehetséges. A térképről magáról a 25—97. lapon szól és végül indexek következnek. A művész realiztikus volt. »Was die grossen geistigen Führer auf dem Gebiete der Theologie in Syrien zu allen Zeiten ausgezeichnet hat, ein gesunder Sinn für das Wirkliche das ist auch das Kennzeichen der Kunst in diesen Ländern« (27). Érdekes azért, mert a talmud szerzőinél szintén ezt az egészséges érzéket látjuk. A munka főrésze a mozaikban említett helyek azonosításának van szentelve. Jeruzsálem térképével 71—80. (10 lapon) foglalkozik Jacobi. A munka végén a helyek ábéczé szerint soroltatnak fel (Lemmata), mely után kimerítő tárgymutató következik. 53. l. 7. sorban és 93. l. 12. sorban a héber szavakban sajtóhibák vannak.

*

A talmudi jog összehasonlítására a régi assyr-babyloniai jogon kívül bő anyag kínálkozik az újabb időben napfényre került jog-papyrusokból. A római jog mint egy más világ jogászelméinek terméke nem szolgáltat annyi analógiát a zsidó joghoz, mint a Keleten tényleg uralkodott jog. Ez nagyrészt ősidőből származott és igazi népies jog volt. E természeténél fogva a zsidó joggal közös vonásai voltak és a zsidó jogra hatást is gyakorolhattak. Így pl. a fejlett római jog a *képviselést* nem ismerte, holott a talmudban a **שְׁלוּחַו שֶׁל אָדָם כְּמוֹתוֹ** még egy nő eljegyzésére, vagyis a talmudi jog szerint elvételére is kiterjed. A Jew. Encyclopediában Talm. Law cikk alatt ezt a fontos tényt már kiemeltük. Most azt látjuk, hogy ez a jogi intézmény a Ptolomeusok Egyptomában is honos volt. A talmudban közönséges tétel **יְד עֶבֶד כִּי־רָבוּ** vagyis a rab-szolga, ha erre fel van hatalmazva, egészen olyan jogi személy, mint a gazdája. Ez a jogi felfogás szintén található az egyiptomi görög papyrusokban (bevezetés és 260 köv.). Részletesen tárgyalja ezeket a jogi szabályokat *Wenger L.* jogtudós »Die

Stellvertretung im Rechte der Papyri« (*Leipzig* 1906). A talmud természetesen ismeretlen előtte, pedig tanulságosabb lett volna, ha ezt idézi, és nem a római és attikai jogot. Különösen áll ez művének III. szakaszáról: Die Stellvertretung im Privatrechte. W. könyve végén »sejtés«-sel szolgál arra nézve, hogy miért engedte meg a római birodalmi közigazgatás Egyiptomban a *ius gentium*-ot a *ius civile* ellenében. Azt hiszi, hogy abban keresendő, mert Rómában rabszolga gazdaság folyt, ami Egyiptomban hiányzott. Ez nagyon mesterkéltséggel magyarázat. A valószínűség amellettszól, hogy az ősi jog a nép kebeléből nem volt kiirtható. A papyrusokból más jogi anyag is fel van már dolgozva. Ezeknek átvizsgálása talmudi szempontból a fáradságot bőven jutalmazná. Hisz a talmudi jogba a hellenista jogból terminusok is behatoltak. Ezek kivétel nélkül az uralkodó népies jogból vétettek és nem a klasszikus attikai jogból, melyről a zsidó népnek tudósaival együtt sejtelmese sem volt.

*

König E., az ismert héber grammatikus és konzervatív protestáns teológus, legújabb iratában: »Prophetenideal Judentum Christentum« (*Leipzig* 1906) azt a kérdést fejtegeti, hogy a prófétai eszmény hogyan és hol valósult meg? A »Hit, remény, szeretet«, melyet König szerint a próféták az Istennel való szövetség feltételül állítottak fel (11. lap), nem keltenek nagy reményt K. fejtegetései iránt. König jól tudja, hogy »hit« nem bibliai fogalom, azonnal hozzá is teszi: »Glaube oder vertrauensvolle Annahme war die Grundleistung«. *Oder!* K. ezután a »Gesetz« ellen morog. Erre már más alkalommal megjegyztük, hogy a törvény nem teljesítése még nem érdem. Nem is tekintették annak Kant előtt. Ha a keresztény teológia hisz a kinyilatkoztatásban, akkor a törvényt is meg kell tartania, amint a keresztény vallás alapítója is tette. Különös, hogy oly kiváló tudós, mint K., nem képes az ellenfél álláspontját megérteni. De nézetünk szerint a fő nem az, amit valamely vallás hirdet, hanem az, amit cselekszik. Nem kertelünk: mit ér a szeretet hirdetése, ha az nem gyakoroltatik? Mit ér a prófétai ideál az emberiség egységéről és az örök békéről való hirdetése, ha az tettekben nem nyilvánul? Miért nem lépnek egyszer erre a térre az

elméleti vitarendezők? K. Perles, Güdemann, Jacob, Fromer (szemében ez is a zsidóság képviselője) és mások ellen polemizál. A saját táborában élő hitetlen theológusok ellen is.

*

Luzzatto Mózes Chajim (1707—1747), felette érdekes személyiség, amilyen csak az olasz és spanyol zsidók között termett, kiváló költő volt. *לישרים תהלה* cz. drámája és *מסלת ישרים* cz. ethikai irata mai napig ismereteseek. Az utóbbi (1. kiadás Amsterdam, 1740) régi körökben még mai napig kedvelt olvasmány. A modernek, sajnos, erkölcsjavító olvasmányokat unalmasaknak tartanak, pedig a sok erkölcsrontó nyomtatott betű folytán nagyon is rájuk férne. Üdvös munkát végzett tehát *Wohlgemuth I. dr.*, a berlini rabbiszeminárium tanára, midőn a következő munkát kiadta: *מסלת ישרים* Der Weg der Frommen von R. Mosche Chajim Luzzatto neu herausgegeben, übersetzt und mit einer Einleitung und Quellenangaben versehen (*Berlin* 5666—1906. Megfelelő héber czímmel is). A héber szöveget szerző az első kiadás után nyomatta le és forráskimutatással látta el, amely fáradságos és hasznos munkáért nagy hálát érdemel, úgyszintén a sikeres fordításért. Luzzatto kabbalista volt és ezért üldözésnek volt kitéve. Ez okból vándorolt ki Amsterdamba, onnan a szent földre, hol csakhamar családostul a pestis áldozata lett. Mint Spinoza, üvegköszörüléssel kereste kenyerét az egykor jómódú és művelt férfiú. Nagy stilista volt és szóban forgó munkája, amely Pinchasz ben Jáir egyik mondására épült, mesterséges szerkezete daczára kellemes olvasmány. A biblia és talmud szelleme lengi át és a gyakorlati ethika terjesztésére alkalmasabb minden nagytudományú rendszeres modern ethikánál.

*

Philipp de Haas, boroszlói seminarista, öt boroszlói machzor-kéziratból egy hamburgi és két göttingai kézirat felhasználásával 26 darab eddig ki nem nyomott liturgiai verset tett közzé következő czímű disszertációjában: »Ungedruckte Stücke aus den Breslauer Machzor-Handschriften mit Uebersetzung und Erklärung« (*Berlin* 1906). Két aram nyelvű kivételével a szövegek pontozva vannak. A szöveget követi a kritikai apparátus, a fordítást a magyarázat. Szerző itt-ott dicséretes őszinteséggel bevallja, hogy nem érti a szöveget. 21. l., 22. s.

י helyett י és י hely. (24. sor) ; áll; 39. l. utolsó sor על h. olv. אל. A magyarázatokat itt-ott még ki lehetne egészíteni talmudi idézetekkel (pl. 20. l., n. 18. וטשתם).

*

Brann M. (Aus Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift. Neue Folge IV, 63—65) egy Boroszlóban talált arany pecsétgyűrűt ismertet, melyen a következő héber felírás olvasható: חותם שלי אבא בר אבא; a másik oldalon: נר נדי סיטק לא אבא; a közepén: ואבמה (= ואין בו מדרכי האמורי). A mondás Sabbath 67b fordul elő és szó van róla az »Ózsidó bűvészet« 61. lapján, melyre Brann hivatkozik. Biztosnak tartjuk, hogy ez a pecsétgyűrű egyszersmind amulettül is szolgált. Erre vall a mondás befejezése is, amely a mágikus szövegekben szokásos אמן אמן סלה. A név arra vall, hogy a pecsét tulajdonosa posthumus volt, különben nem viselte volna atyja nevét. A talmudi Abba bar Abba is ilyen posthumus volt. Nem lehetetlen, hogy a tulajdonos proselyta volt, mert אבא = אברום és a proselyták így szokták magukat nevezni. Végül az sincs kizárva, hogy valamely humanista vésette magának, mert a renaissance korában ily héber felírású érmek készítése nem volt ritka.

*

Fromer Jakob, »Vom Ghetto zur modernen Kultur« (Charlottenburg 1906) érdekes önéletrajz volna, ha nem lenne oly züllött erkölcsű a tartalma és oly szomorú a vége. Fromer orosz báhurból lett kulturember, sőt porosz állampolgár. A nyomorúság létrájának minden fokát végig szenvedte, amíg eljutott a berlini hitközség könyvtárnoki állásához. Iratának idevonatkozó kiruczczanásaiból ítélve, ez állását nem töltötte be kellően. De e miatt 120 évig maradhatott volna, ha két év előtt a »Zukunft«-ban álnév alatt nem ír cikket, melyben a zsidóknak az »elmerülést« ajánlotta. Az orosz zsidó fiatalok jó részének a kultura alkohol, valószínűleg a keresztény orosz deákoknak is. A politikai nihilizmusnak ugyanez az egyik forrása. Fromer nihilizmusát kenyéradó ellen fordította és el lett bocsátva. A bíróság a zsidó községnek adott igazat és az azonnali elbocsátást szankcionálta. Fromer földije héber nyelven is pengettek már oly eszméket, mint ő, és Berdisewsky, az orosz-héber Nietzsche, felette sajnálja, hogy a zsidóság nem tudott meghalni. Ezt Fromer

majdnem ugyanazokkal a szavakkal mondja. A zsidóság ellen egyébkép is sokféle kirohanást enged meg magának, különösen a modern német zsidók ellen, kik őt tanulmányévei alatt eltartották és, midőn érettségi vizsga nélkül mint külföldi a boroszlói egyetemen doktor czímet nyert, állást is adtak neki. Igaz, hogy Delitzsch Frigyes ajánlatára, ki azóta maga is alaposan elbánt a zsidókkal. Mindezek alapján Fromerben, érdekes könyve daczára, nem láthatunk mást, mint önhibája folytán züllésnek indult embert. A züllést ő maga konstatálja veszedelmes könyve végén.

*

A »Die Litteraturen des Ostens in Einzeldarstellungen« cz. vállalat 7-ik kötete az óhéber irodalom cz. alatt azt az anyagot adja, amit különben a bibliai bevezetésekben szoktak tárgyalni. Ketten osztozkodtak a munkán, melynek czíme: »Geschichte der althebräischen Litteratur von *Karl Budde*« és »Apokryphen und Pseudepigraphen von *Alfred Bertholet*« (*Leipzig* 1906). Budde a bibliai irodalom legrégebbi alkat-elemeinek a hőskölteményeket (Bírák 5. fej. stb.) tartja. A versmérték feltalálása kevés gondot okoz neki, minthogy a reánk maradt szöveg úgysis romlott. Toldások, közbeszúrások s hasonló kritikai bonczkések eltüntetik az összes nehézségeket. A pentateuchus és egyéb könyvek keletkezési korát úgy ismeri, mint akárcsak a saját irataiét. Szépen írván, laikus olvasóit arról győzi meg, ami jól esik neki. Bertholet szilárdabb alapon tárgyalhatja témáját és hasznosabb munkát végzett.

*

A német művelődés és nevelés történetében kiváló helyet foglal el *Hrabanus Maurus*, ki 776 körül született és a »praeceptor Germaniae« dísznevet viseli. Főjelentősége azonban nem a pedagógia, hanem a biblia-exegézis terén keresendő. Ezen minőségében méltatja *Hablitzel J. B.* a következő monográfiában: »Hrabanus Maurus. Ein Beitrag zur Geschichte der mittelalterlichen Exegese« (*Biblische Studien* XI. 3., *Freiburg i. B.* 1906). Maurus a szentírás legtöbb könyvét kommentálta. Bár héber és görög szavakat idéz, a két nyelvből egy szót sem értett. Ez annál feltűnőbb, mert azt mondja: »ex capitulis Hebraei cuiusdam modernis temporibus . . . non

paucis locis inserui (9. l. 3. j.). A Jeromos által említett *μεταψύχως*-t (Elia = János) helyesen fordítja ugyan: »animas in corpora alia reverti«, de ezt valahol találta (10. lap). A szentírás szerinte négyféle értelemmel bír, de az első helyen adott literális magyarázat, ott is, ahol adja, szemében az utolsó helyen áll. A fő a mystikus értelem, még a számtant is csak ennek kedvéért kell tanulni (3. és 92. lap). Önállósága nulla, csupán az egyházatyákból ad kivonatokat. Allegóriája szerint Eszter alapgondolata az, hogy a zsinagóga saját hibája folytán nem a megváltó menyasszonya többé, és helyére a pogányokból alakult egyház lép. Hasonlóan értendő a Rúth könyve (92 köv.). H. konstatálja, hogy Hrabanus kommentárjai a tudomány szempontjából nem jelentenek haladást, sőt a dekadencia jeleit mutatják (102). 800 esztendeig tartott, míg a keresztény írásmagyarázók arra a meggyőződésre jutottak, hogy a zsidó bibliamagyarázat a helyes.

*

Ugyancsak az előbbi gyűjteményben látott napvilágot (XI, 5) M. Theresia Breme monográfiája: »Ezechias und Senacherib. Exegetische Studie« (*Freib. i. B.* 1906). Az orsolyaszűz a biblia és assyriológia sokat vitatott eme kérdését úgy tárgyalja, akárcsak egy theológiai professzor. A bevezetésben és 64 köv. l. az inspirációról (furfangos alakban) szabad nézetet vall. Az egész irodalom felhasználásával arra az eredményre jut, hogy a bibliai értesítés, jelesül a csoda tekintetében, megbízható. A későbbi interpolációk feltevését nem fogadhatja el. De nem követhetjük a szerzőnő 133 lapos fejtegetéseit, melyek a bibliakritika közönséges eszközeivel operálnak. A 18. lapon Is. 37, 8 helyett olvasandó 37, 38; a 43. l. Weinhold helyett Meinhold. Az eredmény 127—133. lapjain van összefoglalva.

*

Második kiadásban jelent meg a következő olcsó és hasznos könyv: »Verzeichnis der an den höheren Lehranstalten Preussens eingeführten Schulbücher. Im amtlichen Auftrage herausgegeben von *Ewald Horn* (*Leipzig-Berlin* 1906). A 20 tárgyból, melynek használatában levő tankönyveit felsorolja, e helyen az I. fejezetben felsorolt zsidó vallástani könyvek és a XI. fejezetben felsorolt héber nyelvi tankönyvek érdekelnek bennünket. A zsidó hittankönyvek száma

22 (181—202. szám; 17—19 lap); a héber nyelvtanok száma 14 (522—535; 57 köv. l.). Midőn még megjegyezzük, hogy H. azt is megmondja, hogy melyik könyv hol van használatban (saját megjegyzése szerint ez nem teljesen pontos) és hogy a héber nyelvtanok szerzői között egy zsidó sincs, adjuk a tanügyi rovatban a két listát, melyek olvasóinkat kétségtelenül érdeklik.

*

Hirsch Samson Raphael összegyűjtött irataiból az imént került ki a harmadik kötet a sajtó alól (Gesammelte Schriften III. Frankfurt a. M. 1906). Első helyen állanak »Betrachtungen zum jüdischen Kalenderjahr« a hónapok szerint felosztva (1—212). H. minden hónaphoz, pl. Ijjarhoz is talál megfelelő témát. Azután következik egy zsidó symbolika (213—447): Mila, Cicith, Tefillin, Szukka. A legterjedelmesebb a 2. és 3. A kötet többi részét (448—561) pedagógiai és egyéb iratok foglalják le. A magyar zsidó viszonyok szempontjából figyelmet érdemelnek a Hirsch által alapított külön hitközségről szóló iratok. Az utolsó darab egy purimbeszéd és egy makrobiotika. H. jeles stilista volt, a számos orthodox írók között talán az egyetlen, minden esetre a legkiválóbb.

*

Luncz M. A. héber nyelvű ez idei szentföldi kalendáriuma (Literarischer Palästina Almanach, XII. évf., Jeruzsálem 1906) az előbbieket magaslátát megtartotta. A hasznos tudnivalókon kívül, melyek ilyen kalendáriumba valók, 10 cikk foglaltatik benne. Ezekben szó van a szentföld jelenéről és múltjáról (Baldensperger után), Jaffa kikötő város haladásáról az utolsó 15 évben, az újonnan alapított »Bezalel« ipariskoláról és egyebekről. A lefolyt év eseményeit a kiadó állítja össze. A hirdetések — vagy 60 oldal — képet ad a sokféle intézményről, melyek különösen Jeruzsálemben léteznek és egyszersmind mutatják, hogy a száraz csontokba élet költözött be.

*

Az európai népek pszichológiájához tanulságos adalékot szolgáltat a következő bibliográfiai összeállítás: *Hayn Hugo*, Uebersicht der (meist in Deutschland erschienenen) *Litteratur*

über die angeblich von *Juden* verübten Ritualmorde und Hostienfrevel. Zum ersten Male zusammengestellt (*Jena* 1906). Az iratok száma 121-re rug, melyek közül csak kevés vonatkozik az ostyaölésre. Ezt a bűnt érthető okokból kenték a zsidókra, de újabb időben csak az embergyilkolás vádja hatott. A legnevezetesebb ostyagyilkolási perek a deggendorfi 1337. évben (19—30. számok) és brandenburgi (berlini) 1510. évben (6—10. számok). Mindkét esetnek számos zsidó vértanuja volt. 1579. jun. 2. 24 zsidót égettek el Frankfurt a. d. Oderben (36. sz.). Az újabbkori vérvádak közül a tizza-eszlári 11 (92—102. sz.), a xanteni (német) 6 (114—119. sz.) és a polnai (osztrák) 4 (55—58. sz.) iratot produkált. A trienti (Simon 1475), a zsidókra a legveszedelmesebb, 9 (103—111. sz.) irattal van képviselve. A bazini vérvádról nincs monográfia és Eötvös művét (A nagy per) Hayn nem ismeri. Az a tény, hogy az iratok majdnem kizárólag Németországban láttak napvilágot, a német zsidógyűlöleten kívül abból is magyarázandó, hogy a Nyugaton a könyvnyomtatás felfedezése óta zsidó alig lakott, az orosz-lengyel területen pedig a nyomtatott betű után az emberek nem igen törték magukat. Olaszországban a pápák nem igen türték az e fajta véres irodalmat.

*

Brann M., Grätz utódja a történelmi tanszéken a boroszlói szemináriumban, elődje története új kiadásának szenteli szorgalmát és tudását. Az utolsó évtizedben három kötetel készült el és legújabbán a III. kettős kötetet bocsátotta közre (Leipzig 1906). B. a szöveget kiméli, csupán vastagabb hibákat írt ki, de a jegyzetekben ráutal az újabb kutatásokra és az olvasót ily módon rávezeti a helyes nyomra. Nézetünk szerint radikálisabb eljárást kell követni. A Grätz szelleme megmaradhat akkor is, ha minden materiális hiba korigáltatik. Sőt még tovább kell menni és az újabb kutatások parancsolata mértékben új anyagot kell felvenni és a régiből itt-ott kevésbé jelentős dolgokat kihagyni. Brann mindkét irányban a kellő erő, ha erre magát elhatározza.

Ez alkalommal nem hallgathatjuk el, hogy a zsidó tudósok kötelessége volna a mai kutatás színvonalán álló új történetet kiadni. Megvannak az ilyen vállalathoz a szellemi erők és az olvasóközönség is, csupán a vállalkozó vezető tudósra

volna szükség. Erre mi Brannt felette alkalmasnak tartjuk és az eszmét figyelmébe ajánljuk. A zsidó történettudomány kövesse az általános történetírás példáját, a régebbi Oncken-féle és az újabbi Helmolt-féle gyűjtemény bevált példáit.

Visszatérve az előttünk fekvő kötetre, úgy látjuk, hogy a kiadó főképp két ismert művet fruktifikált; első sorban Schürer történetét és második sorban Buhl Palesztina földrajzát. Minden elismerés mellett ki kell mondanunk azt, hogy az irodalom nagy része nem részesült a kellő figyelemben. Ez nem is volt a kiadó célja, de éppen ez az, ami kívánatos lett volna. Kifejezzük pedig ezen kívánságunkat azért, mert remélhető, hogy B. Grätz más köteteit is újból sajtó alá fogja rendezni és alkalma lesz a jónál még jobbat nyújtani.

*

Klostermann A., kielii egyetemi tanár, az evangélikus theológiában uralkodó Graf-Wellhausen-féle hipotesissal Mózes öt könyvéről rég nincs megelégedve és saját álláspontját majdnem 20 év óta fejti ki a folyóiratokban. Ezeket az értekezéseket összegyűjtve, újjal is megtoldva két kötetben adta ki ezzel a címmel: »Der Pentateuch. Beiträge zu seinem Verständnis und seiner Entstehungsgeschichte«. Az első kötet 1893-ban és a második kötet 1907-ben látott napvilágot (Leipzig). K. Kautzsch német bibliafordítását és Kittel biblia-kiadását sem tekinti, még pedig joggal, megbízhatóknak, mert szerinte a filológiai munkát kell előbb elvégezni, mert a forráskimutatás, helyesebben a szöveg széttépése, az exegézisnek csak ártott.

A modern kritikusokkal legelső értekezésében foglalkozott, melynek sokat mondó címe: »Der Grundfehler aller bisherigen Pentateuchkritik« volt. Persze K. a régi kritika helyébe újat tett. Az előttünk fekvő vaskos kötet (583 oldal) négy szakaszra és az első kivételével minden szakasz több fejezetre oszlik. A szakaszok címei a következők: 1. A pentateuchus kronológiai rendszere. 2. A szentély és a tábor rendje. 3. A deuteron. törvénykönyv. 4. A sinai frigy könyve. Ezen általános tartalommutató után az olvasott részek alapján azt láttuk, hogy a pentateuchus csöbörből vederbe került.

*

Halevy Izsák דורות הראשונים c. munkáját, melyben a historikusok sok tévedését mutatta ki, a német orthodoxia tisztán haragból Rapoport, Frankel, Grätz és Weisz ellen nagy diadallal fogadta. A szerző ezen talán nem is várt diadaltól megittasodott és eredetileg 3 kötetre tervezett munkáját 6-ra terjeszti ki. Minthogy a történetet az utolsó korszak tárgyalásával kezdte, ezt oly módon éri el, hogy az első részből négy kötetet csinál. Evés közben jött meg az étvágya, t. i. a kutatók megevése közben. Meg kell jegyezni, hogy tanítás közben tanult, mert az első kötet közzététele idején annyira tájékozatlan volt, hogy a hagyomány forrásaiul pusztán a két talmudot tekintette. A Mekhilta, Szifra, Szifré és a többi midrás számára egyáltalában nem létezett. Derenbourg és Bacher munkáit, úgy látjuk, még most sem használja, a Schürerhez persze már elérkezett.

Általános jellemzésül most is azt kell hangsúlyozni, hogy H. nem ad összefüggő történetet, hanem bíráló megjegyzéseket az eddigi történetírók egyes állításaihoz. Olyan »haszógesz«-félét az új Rambamokhoz. A rövidség tekintetében azonban nem követi a »Rajvedet«, mert felette bőbeszédű és az ismétléseknek se szeri, se száma. Az örökös utalások a megírandó részekre époly fárasztók, a mily kellemetlenek az örökös kifakadások a »német tudósok« ellen (Rapoport és Krochmal is németek) ugyanazokkal a szavakkal, vagy legalább ugyanazokkal a gondolatokkal. H. átviszi a talmudtanulás módszerét a történeti művekre és csupa »harbe kase«-ket csinál, holott tudva van, hogy a tudomány halad és az elődök tévedéseinek legegyszerűbb korrekturája az, ha a történet a helyesebb fel fogás szerint adatik elő. Erről Halevynél szó sincsen, ő főképp a foltokat mutogatja. Ha Grätz elődeivel szemben ezt az eljárást követi, nem 12, hanem 36 kötetet írt volna.

Az összefogásra nézve Halevynél haladás észlelhető annyiban, hogy már nem fél annyira a tekintélyektől, mint előbbi köteteiben és bátran kimondja, hogy Rasi, a Rambam és mások tévedtek. A talmud adatainak kritikájában majd csak a későbbi kötetekben fog a tudomány magaslatára emelkedni. Egyelőre ezeket kor és helyre való tekintet nélkül csupa történelmi igazságoknak veszi.

Az előttünk fekvő kötetben, melynek jelzése Ic (*Frankfurt*

1906., 736 lap), H. Josephus műveivel is operál. Kétségtelen, hogy sok helyes észrevétele van, de az olvasó örömét elrontja a hosszú lére való eresztés. Ugyanaz az idézet egymást követő lapokon akár háromszor is előfordul. Sohasem mulasztja el, hogy az észrevétel végén el ne sírja magát korunk tudósai felett, akik ezt nem látták vagy rosszul látták.

A divinációkat H. sem veti meg. A 119. lapon pl. minden történelmi adat nélkül következteti, hogy Herodesnek Chanamél későbbi főpap rengeteg összegeket előlegezett, hogy Rómában a palesztinai királyságot a maga számára megvásárolja. Épúgy nincs bizonyítva az, amit a babylóniai zsidók életéről az időszámításunk előtti évszázadokban állít. Hogy a zsidó nemesség ott lakott, azt H. előtt is tudták és mondták. De hogy milyen volt a vallásos élet a törvények részleteire nézve, azt H. nem kutatta, csak úgy odamondja, hogy mindent »tartottak«. De nagy kérdés, hogy milyen volt ez a minden Babylóniában és milyen volt a szent földön? A 128. és köv. lapon H. azt is állítja, hogy az ókorban a zsidók az egész világon betartották az összes vallási parancsolatokat. (?) A bizonyítást a 4. kötetre igéri.

*

Dr. Grünhut L., kitünő munkatársunk, folyóiratokban megjelent kisebb-nagyobb dolgozatait összegyűjti és az első füzetet »Abhandlungen und Aufsätze wissenschaftlichen Inhaltes« czímmel az imént adta ki (*Jeruzsálem*, 1906). Összesen kilencz számot ölel fel, melyek közt az első »Das Verbot des Genusses von Gesäuertem« (1—72. lap) a füzet nagyobb felét tölti meg. Ez polémia Chwolson »Das letzte Passahmahl« czímű ismert művének egy főpontja ellen. Nagyobb értekezések még: »Numeri XXIV. 18—24 in den jüdischen Quellen« (geográfiai tartalmú) és »Bemerkungen zu Steinschneiders Saadia Gaon's arabische Schriften«. Szerző ezen újabb publikációja által dolgozatait könnyebben teszi hozzáférhetővé és a zsidó irodalom barátait hálára kötelezte. Kivánatos, hogy törekvése a kellő támogatásban részesüljön.

*

Toledano Jakob Mózes ך״דן czímű irata (*Jeruzsálem*, 1905) bibliográfiai összeállítás Rasi superkommentárjairól. Nincs kevesebb, mint 195, melyek közül több kéziratban

maradt és néhánynál a szerző neve is ismeretlen. A szerzők listája 183 nevet mutat. Mindkét szám Rasi kommentárjának páratlan népszerűsége mellett szól. Hogy ez a népszerűség a világ minden táján lakó zsidók közt létezett, mutatja az a tény, hogy a szerzők jórésze Európán kívüli országokban élt (szerzőnk is marokkói származású). Figyelemre méltó az is, hogy a superkommentárok az összes korokból származnak. Mindezekből megállapítható, hogy a Rasi igazi népkönyv volt. Ez annál csodálatosabb, mert nem önálló könyv, hanem kommentár. Szerzőnk a függelékben kiadatlan részleteket nyomtat ki Sámuel Almosnino magyarázataiból (a kézirat 1398-ban írott) és máshonnan.

*

Kliers Mózes סֵפֶר הַאֲרִי (Meg. 6 a) cím alatt (1906, hol?) összeszedett mindent, ami Tiberiásra, erre az ősidők óta nagyjelentőségű zsidó városra vonatkozik. Nem történet, de gazdag adatgyűjtemény. Az adatok kezdődnek a talmuddal és végződnek a jelenkorral. A talmud mellett a közép- és újkori héber irodalmat is felhasználja és az időrendre is tekintettel van. Sok rabbinikus tekintély életrajzához találunk ismert és ismeretlen adatokat. A könyv tíz fejezetből áll és 109 levélre terjed. A 6. fejezet a német község megalakulásával (1777) és bajaival foglalkozik.

*

Schlesinger Ábrahám Kóhen Jeruzsálemben 1905-ben kinyomatta סֵפֶר עֵץ című iratának második részét. Az első részt nem láttuk és az előttünk fekvő füzetből nem tűnik ki, hogy amaz mikor jelent meg, noha szorosán hozzákapcsolódik, minthogy a 132. ponttal kezdődik. Schlesinger a szemre vonatkozó adatokat gyűjti össze bölcseink irataiból, összesen 233 pontban. A talmudon kívül itt-ott a midrasokat is használja és természetesen maga is »mond«
valamit. Mesék sem hiányoznak kabbalista és egyéb könyvekből. De minden a szemmel áll összefüggésben. Természetesen a látást kifejező synonymákat is magyarázza a halákhikus iratok alapján. Mint adatgyűjtemény kezelhetőbb lett volna, ha a sokféle toldás-foldás elmarad. Minthogy a Keleten sok szembetegség grasszál, Schlesinger irata gyakorlati értékű is.

*

Reinach Salamon, francia akadémikus, »Cultes, Mythes et Religions« cím alatt kisebb, többnyire már megjelent dolgozatokat adott ki, melyek közül több bennünket is érdekel (*Páris*, 1905 I. kötet). Ezek a következők: I. Néhány észrevétel a tabu-ról (1—8). II. A totemismus általános jelenségei (9—29). V. Az állatok szelidítése (86—96). Első helyen a Genézis felfogásáról beszél. VI. Az áldozás elmélete (96—104). A bibliáról a 101. lapon szól. VIII. A házasság eredetéről (111—124). A gonosz szemtől való félelem 117. IX. A folklóre története (122—124). X. A művészet és a magia (125—131). XIII. Az incestus megtiltása és a szeméremérzet (157—172). XIV. A rituális flagelláció (173—183). A középkori flagellansok (182—183). XXVII. A halottakért való ima eredete (316—331). Az ótestamentom nem ismeri 320. Rabbi Akiba, a II. Makkab. könyve (321—323). Az egyiptomi zsidók az egyiptomiaktól átvették 327. A XXVIII. cikkben a Purimról és egyébekről van szó. XXIX. A számárkultusz (342—346). XXX. Sátán és pompái (347—362). XXXIII. A theológia fejlődése (410—414). XXXIV. Samuel Zarza (415—425). Az anyagot az öngyilkossá lett Fuchs S. szolgáltatatta. Ez az egyetlen tisztán zsidó irodalmi cikk, de a többiből is sok vág ebbe a körbe.

*

Deutsch Ernő, fővárosi ismert orvos, »A körülmetélésről« (*Budapest* 1906. Kül. lenyomat az »Orvosi Hetilap« 1906. évfolyamából) cz. iratában a nagyjelentőségű problémát minden oldalról igyekszik megvilágítani. Először dióhéjban adja a circumcisio történetét a zsidóknál és a többi népeknél, valamint az evvel összefüggő feltűnőbb szokásokat, kiterjeszkedvén az egyiptomiaknál divatozott infibulációra is. Áttér ezután a higienikus szempontokra, melyek már az ókorban is szóba kerültek és részletesen leírja a jelenkorban divó circumcisio műtétet, egyuttal a használatba jövő eszközök képét is közölve. Foglalkozik ezután a körülmetélés ellen felhozott tényekkel és a mohel kiképzésével. Végül röviden adja az orvosi szempontból kifogástalan »mila« leírását és értekezése eredményét a következő szavakba foglalja:

»Az ily módon módosított műtétet nyugodt lélekkel vitethetjük keresztül. Ezek szem előtt tartása mellett teljesen szükség-

telen, sőt szerény nézetem szerint elítélendő, ha orvosok ez ösrégi s határozottan hygienikus s prophylactikus értékű műtevéssel szemben állást foglalnak.«

Deutsch Ernő dr. értekezése aktuális szempontjainál fogva az óriási irodalomban, mely a miláról létezik, teljes figyelmet érdemel és végső konkluziójánál fogva alkalmas arra, hogy a felekezetünk körében manapság már nem ritkán felhangzó aggodalmaskodást eloszlassa.

*

A kis traktátusok között levő »Kalla« mellett van még egy מסכת כלה רבתי, melyet először Koronel Náthán adott ki a חמשה קונטרסים-ben. Ezt a traktátust kommentálta Ábrahám bar Náthán Lunel-ből, a Hamanhig sokat idézett mű szerzője, melyet az imént nyomtatott ki Toledano Baruch. Tiberiásban élő marokkói tudós, ezen címmel: פירוש מסכת כלה רבתי (*Tiberiás* 1906). Toledano a forráskimutatáson és egyéb jegyzeteken kívül kiadását biográfiai bevezetéssel látta el, melyben egészen tudományosan jár el. Tudja, hogy Zunz, Cassel és mások írtak már hőséről, de hát nem ért németül. Mindamellet jól dolgozott. Különösen érdekes annak a kimutatása, hogy a kinyomott המנהיג nagyon hiányos és hogy ez mindjárt Ábrahám b. N. halála után különféle recenzióban volt forgalomban. Ez különben a halákhikus művek, főkép kézikönyvek rendes sorsa. A Hamanhig már szerzője által hosszú és rövid alakban hozott forgalomba. Ábrahám első műve a vágásra vonatkozó מחוץ הכרך szintén praktikus irat volt. Ezen kívül tőle ered még a zsinagógai tóratekercs készítésére vonatkozó szabályok összeállítása השובות ארבעה cz. alatt, melyet Wertheimer adott ki.

*

Világraszóló felfedezéssel lepte meg az irodalom barátait *Sinowitz Mihály*, igazi nevén *Clecner D.* Zürichben. A felfedezés az, hogy *Chasdui (!) Crescas* (az ismert zsidó vallásbölcész) írta Dante, aquinói Tamás, Boccaccio, Albertus Magnus s mások műveit. Az új Kolumbus a Divina comoedia fordításából indult ki. Észrevette, hogy a nagy alkotás csak zsidótól eredhet és ezt megírta »Schlüssel zu Dantes (!) Alighieris Schriften« cz. könyvében. A Dante-kutatók nem akarván beadni derekukat, C. újabb két füzetel boldogította őket, de csakhamar meggyőződött, hogy a »Danteforscher«-ek igazában csak »Dante-

pfuscher«-ek és végső csapást mér rájuk az imént (1906 november) közzétett következő füzetrel: »Appell an die Zeitungen, von Michael Sinowitz« (Zürich). Ebben a félreismert zseni ad oculos demonstrálja thesisét. 1. A 7. ének 1. verse így kezdődik: »Pape Satan, Pape Satan, Aleppo«. A pape héberül »itt«, »75-ször található az Ó-Testamentomban, csak-hogy különbözőképen ejtik, még pedig Po, Pa, Pe és Ph«. Aleppo 60-szor fordul elő és jelentése: előjáró, fejedelem. A német zsidók ugyan »Alif«-nek ejtik, de a jelentést ez nem alterálja. A második bizonyíték már nem ily egyszerű. Kabballista betükiszedés és összefűzés által a 9. énekből a következő mondatot kapjuk: NO esif IO si O IO alto si no te alto non IO Tien. És mi ennek az értelme? »Das Wort Esif (!) heisst nach dem Talmud (!): Nicht Jude also Christ. Demnach ergibt der angeführte Satz folgendes: Ich bin nicht ein Christ, sondern ein Höherer; ich bin nicht der Deinige. Wie aber konnte Dante als Christ so etwas schreiben?!« Teljes diadal. Ennyit kóstolónak a szerző szellemében, ki szintén csak mutatóványokkal szolgál kommentárjából, melyben a Dante és Machbereth közös szerzőségét is megdönthetetlenül bizonyítja. »Die Länge und Weitschweifigkeit (!) des Kommentars hindert mich schon hier an Hand desselben vorzugehen«.

Az »Alif« (= Alluf) és az Esif (= Esav) és a többi héber szavak és mondatok átírásából megállapíthatjuk, hogy a félreismert lángész lengyel hittestvér.

*

Azon népszerű iratok között, melyek a babyloni és az izraelita kultúra közötti összefüggést tárgyalják, az ügyesebbek közül való Langdon St. »Lectures on Babylonia and Palestine« (Paris, 1906). L. hét felolvasásban mutatja fel a két kultúra rokonságát, melyek közül a legérdekesebbek a harmadik és negyedik. Ezekben a két ország társadalmi élete van ismertetve: házasság, kereskedelem stb. Természetesen a héber irodalom és az izraelita vallásról is bőven van szó és szerzőnél ezek a fődolgozók. De azt hisszük, hogy a művelt közönség inkább a reáliák iránt érdeklődik, már csak azért is, mert ez az ismeretkör az, hol elfogulatlanságot remélhet. Szerző azon nézetten van, hogy a babyloni nemzet ereje családi életében és bölcs gazdasági berendezésében rejlett.

Az assyriologia segédkezni fog a modern szociális kérdés megoldásában (76. lap). Merész gondolat. A függelék érdekes okmányokból áll, melyek átírásban közöltetnek és magyarázattal vannak ellátva.

*

A »Dávid - pajzs« kérdését, melyről folyóiratunkban (XVII. 310—22.) Vajda Béla kiváló cikket tett közzé, már sokat tárgyalták, utoljára e sorok írója a Jewish Encyclopediában »Magen Dawid« cikk alatt (VIII. 251—252). A legrégibb adat, melyet kikutathattunk, a XI. századból származik. Újabb időben azonban napfényre került egy pecsét, melyen két sorban a tulajdonos neve áll: $\text{מגן דָּוִד בֶּן יִצְחָק}$ és a második sor végén egy valóságos hatszögű csillag, vagyis a *Mágén Dávid*. A pecsétnyomó talán a VII. századból (idősz. előtt) származik és most Torrey birtokában van (Bővebbet Lidzbarski, Ephemeris für semitische Epigraphik, II., 145). Több óhéber pecsét és súly került napfényre, melyekről az idézett helyen is szó van.

*

A berlini »Lehranstalt« idei Értesítőjében *dr. Yahuda A. S.* közzétette a nevezett intézeten tartott beköszöntő felolvasását: »Die biblische Exegese in ihren Beziehungen zur semitischen Philologie.« Ebben első sorban helyesen utasítja el a mai szövegkritikát, mit »Az óhéber könyv« bevezetésében magunk is megtettünk. A LXX értékét szintén a kellő értékre szállítja le. Abban is igaza van, hogy az arab élő dialektusok még nincsenek kellően hasznosítva a biblia szótára szempontjából és állást foglal a panbabylonismus ellen. A Kelet jelenlegi népeletéből is sok bibliai hely világítható meg. Itt hivatkozhatott volna Luncz »Jeruzsálem« cz. folyóiratára, melynek minden évfolyama külön közleményt szentel az idevágó észrevételekre. E tekintetben a talmud és midras szintén kiaknázatlan kincsesbánya még és felemlítendő lett volna.